

**ALISHER NAVOIY ASARLARIDA KOMIL INSONNING AXLOQIY VA
MA’NAVIY TARBIYASI: PEDAGOGIK YONDASHUVLAR**

Ilmiy rahbar: Mexmonaliyev Shodbek Navfal o‘g‘li

*Farg‘ona davlat universiteti pedagogika kafedrasi katta o‘qituvchisi
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)*

Esonaliyeva Gulbahor Davlatjon qizi

*Farg‘ona davlat universiteti pedagogika nazariyasi va tarixi
mutaxassisligi 1-bosqich magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Alisher Navoiy asarlarida komil insonning axloqiy va ma’naviy tarbiyasi pedagogik yondashuvlar nuqtai nazaridan tizimli tarzda o‘rganildi. Tadqiqot davomida Navoiy ijodidagi axloqiy qadriyatlar, komil inson tushunchasi va ularni zamonaviy pedagogik jarayonlarda tatbiq etish imkoniyatlari ilmiy asoslangan tarzda tahlil qilindi. Maqolada matnli tahlil, muhokama, dramatisatsiya, shaxsiy refleksiya va loyihaviy faoliyat kabi pedagogik metodlar Navoiy ijodidagi axloqiy va ma’naviy mazmunni o‘quv jarayonida samarali tatbiq etish vositalari sifatida ko‘rsatildi. Tadqiqot natijalari Navoiy ijodining zamonaviy ta’lim dasturlarida axloqiy va ma’naviy tarbiya jarayonlarini boyitishda amaliy ahamiyatini tasdiqlaydi.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, komil inson, axloqiy tarbiya, ma’naviy tarbiya, pedagogik yondashuvlar, matnli tahlil, zamonaviy pedagogika.

KIRISH

O‘zbekistonning buyuk mutafakkiri va davlat arbobi Alisher Navoiy (1441–1501) o‘z asarlarida insoniylik, ma’naviy mukammallik va axloqiy tarbiya masalalarini markaziy o‘rinlarda ko‘tarib, ularni nafaqat adabiy, balki pedagogik jihatdan ham chuqur tahlil qilgan. Navoiy ijodida komil inson tushunchasi – har tomonlama barkamol, axloqiy, ruhiy va intellektual jihatdan yetuk shaxs tasviri bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, u davrning ma’naviy-axloqiy muhitini shakllantirishda muhim pedagogik mezon sifatida xizmat qiladi. Alisher Navoiyning asarlarida insonning ichki dunyosi va ruhiy barkamolligi, shaxsiy odob-axloq qoidalariga sodiqligi, jamiyatga foydali bo‘lishi kabi konsepsiyalar tizimli ravishda yoritilgan.

Zamonaviy pedagogika ilmida ham axloqiy va ma’naviy tarbiya masalalari dolzarb bo‘lib, ularni o‘quv jarayoniga samarali tatbiq etish muhim ahamiyatga ega. Navoiy ijodini pedagogik nuqtai nazardan o‘rganish, o‘quvchilarni komil inson sifatida shakllantirishda qadimiy nazariy asoslarni zamonaviy pedagogik metodlar bilan uyg‘unlashtirish imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, mazkur maqola Alisher Navoiy asarlarida komil insonning axloqiy va ma’naviy tarbiyasi masalalarini pedagogik yondashuvlar bilan tahlil qilishga bag‘ishlangan. Tadqiqot doirasida Navoiy asarlaridagi axloqiy qadriyatlar, insonning ma’naviy rivojlanishi, shuningdek, ularni zamonaviy ta’lim jarayonida tatbiq etish pedagogik imkoniyatlari ilmiy-asosli tarzda ko‘rib chiqiladi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi – Navoiy ijodidagi komil inson konsepsiyasini pedagogik nuqtai nazardan tizimli tahlil qilish va bu nazariy bilimlarni o‘quv jarayonida axloqiy va ma’naviy tarbiyaga tatbiq etish yo‘llarini aniqlashdir. Shu bilan birga, maqola Navoiy asarlaridagi axloqiy va ma’naviy tarbiya yondashuvlarini zamonaviy pedagogik metodologiya bilan uyg‘unlashtirish imkoniyatlarini ham ochib beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Alisher Navoiy ijodini tadqiq qilishda, avvalo, uning asarlarida insonning axloqiy va ma’naviy kamoloti konsepsiyasini o‘rganishga e’tibor qaratish muhimdir. Pedagogik va ma’naviy-axloqiy yondashuvlar nuqtai nazaridan, Navoiy asarlari – “Xamsa” (Bade’ul-bada’, Farhod va Shirin, Layli va Majnun, Sab’ai sayyor, Sadoqatnoma), “Mahbub ul-qulub”, “Lison ut-Tayr” kabi nazm va nasr namunalarida – komil insonni shakllantirishning nazariy va amaliy asoslarini beradi.

O‘zbek va xorijiy adabiyotshunoslikda Navoiy ijodi keng o‘rganilgan. Shu bilan birga, pedagogik yondashuvlar kontekstida ilmiy tahlil qiluvchi tadqiqotlar nisbatan cheklangan. Masalan, A. Olimov (2015) Navoiy ijodida axloqiy qadriyatlarni tizimli yoritib, ularni o‘quv jarayonida tatbiq etish imkoniyatlarini ko‘rsatadi. Shuningdek, R. Karimov (2018) komil inson tushunchasini zamonaviy pedagogik didaktika bilan bog‘lashga uringan. Xorijiy tadqiqotlarda, jumladan, J. Perry (2016) va L. Thomas (2019) o‘quvchilarning axloqiy va ma’naviy tarbiyasida adabiy merosning pedagogik ahamiyatini yoritadi, Navoiy kabi klassik mutafakkirlarning asarlari orqali shakllantirilgan axloqiy qadriyatlarning jahon ta’lim tizimlarida integratsiyasi mumkinligini ta’kidlaydi.

Mazkur tadqiqotda metodologik asos sifatida pedagogik tadqiqot metodlari, matnli tahlil va komparativ usul qo‘llaniladi. Pedagogik tadqiqot metodlari Navoiy asarlaridagi axloqiy-mazmuniiy elementlarni o‘quv jarayonida tatbiq etish imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qiladi. Matnli tahlil orqali asarlardagi axloqiy qadriyatlar, shaxsiy va ijtimoiy mas’uliyat konsepsiyalari, komil insonning ruhiy va ma’naviy jihatlari sistemati ravishda o‘rganiladi. Komparativ usul esa Navoiy ijodini zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan solishtirish, o‘quv jarayonida samarali tatbiq etish usullarini aniqlash imkonini beradi.

Shuningdek, tadqiqot analitik va sintez metodlari orqali amalga oshiriladi. Analitik metod yordamida Navoiy asarlaridagi axloqiy va ma’naviy g‘oyalar alohida komponentlarga ajratilib, ularning pedagogik ahamiyati o‘rganiladi. Sintez metod yordamida esa bu g‘oyalar zamonaviy pedagogik sharoitlar bilan uyg‘unlashtirilib, komil insonni shakllantirishga yo‘naltirilgan tizimli yondashuvlar ishlab chiqiladi.

Natijada, mazkur tadqiqot Navoiy ijodidagi axloqiy va ma’naviy tarbiya yondashuvlarini ilmiy asoslangan tarzda tizimlashtirishga, ularni zamonaviy pedagogik metodlar bilan uyg‘unlashtirishga, shuningdek, o‘quvchilarda komil inson sifatida shakllanishni rag‘batlantirishga imkon beruvchi metodologik platforma yaratadi.

NATIJALAR

Mazkur tadqiqot davomida olib borilgan ilmiy tahlil Navoiy asarlarida komil inson tushunchasi va uning axloqiy-ma’naviy tarbiyasining zamonaviy pedagogik jarayonlarda tatbiq etish imkoniyatlarini aniq ko‘rsatib berdi. Tadqiqot natijalari shuni tasdiqladiki, Navoiy asarlarida komil inson konsepsiyasi har tomonlama barkamol shaxs sifatida

tizimlashtirilgan bo‘lib, uning asosiy xususiyatlari – axloqiy poklik, bilimga intilish, jamiyatga foydali bo‘lish, sabr-toqat va mehr-muhabbatga sodiqlik – o‘quvchilarda ijtimoiy va shaxsiy mas’uliyatni shakllantirishning nazariy asosini yaratadi. Shu bilan birga, tadqiqot Navoiy ijodidagi axloqiy qadriyatlar – halollik, adolat, saxovat, insonparvarlik va vatanparvarlik – pedagogik faoliyatda komil insonni tarbiyalashda muhim vosita ekanligini ko‘rsatdi va ma’naviy qadriyatlar orqali o‘quvchilarda ichki intizom hamda ruhiy barqarorlikni rivojlantirish imkoniyatlari mavjudligini aniqladi.

Bundan tashqari, tadqiqot Navoiy asarlaridagi axloqiy va ma’naviy mazmunni o‘quv jarayonida tatbiq etishning samarali metodlarini ham belgilab berdi; ular qatoriga matnli tahlil, muhokama, dramatizatsiya, komparativ taqqoslash, shaxsiy refleksiya va loyihaviy faoliyat kiradi, va ushbu yondashuvlar nafaqat bilim, balki shaxsiy-axloqiy qobiliyatlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu asosda, tadqiqot Navoiy asarlaridagi axloqiy-ma’naviy mazmunni zamonaviy ta’lim dasturlari va tarbiyaviy faoliyatga moslashtirish imkoniyatlarini ham aniqladi, bu esa o‘quvchilarda komil inson sifatida shakllanishni rag‘batlantirib, ularni ijtimoiy muhitda mas’uliyatli va ma’naviy barkamol shaxs sifatida rivojlantirishga yordam beradi.

Natijada, mazkur tadqiqot Alisher Navoiy asarlaridagi komil inson konsepsiyasini pedagogik jihatdan tizimlashtirish, axloqiy va ma’naviy qadriyatlarni o‘quv jarayonida samarali tatbiq etish va ularni zamonaviy pedagogik metodlar bilan uyg‘unlashtirish imkoniyatlarini ilmiy asoslangan tarzda aniqladi, va bu nafaqat Navoiy ijodini chuqurroq tushunishga, balki o‘quvchilarda shaxsiy va ijtimoiy barkamollikni shakllantirishda amaliy qo‘llaniladigan yondashuvlarni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

MUHOKAMA

Mazkur tadqiqot natijalari Navoiy asarlaridagi komil inson tushunchasi va uning axloqiy-ma’naviy tarbiyasining pedagogik ahamiyatini yanada chuqurroq tahlil qilish imkonini berdi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, Navoiy ijodida komil inson konsepsiyasi nafaqat adabiy-estetik qadriyat sifatida, balki pedagogik vosita sifatida ham faol ishlatilgan. Bu konsepsiya o‘quvchilarda shaxsiy axloqiy mas’uliyatni, ijtimoiy adolatni qadrlashni, ichki intizom va ruhiy barqarorlikni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, Navoiy asarlari nafaqat tarixiy va madaniy meros, balki zamonaviy ta’lim jarayonida axloqiy va ma’naviy tarbiyaviy resurs sifatida amaliy ahamiyatga ega.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, Navoiy ijodidagi axloqiy qadriyatlar va komil insonning ruhiy-axloqiy jihatlari zamonaviy pedagogik metodlar bilan uyg‘unlashtirilganda o‘quv jarayonini boyitadi. Masalan, matnli tahlil orqali o‘quvchilar asardagi axloqiy xulosalarni o‘zlashtiradi, muhokama va dramatizatsiya orqali esa ularni amaliyotga tatbiq etadi. Shaxsiy refleksiya va loyihaviy faoliyat esa o‘quvchilarda ma’naviy va axloqiy ongni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, tadqiqot komparativ yondashuvlar yordamida Navoiy pedagogik konsepsiyasini zamonaviy ta’lim jarayoni bilan integratsiya qilishning samarali yo‘llarini aniqladi.

Muhokama shuni ko‘rsatadiki, Navoiy asarlaridagi komil inson g‘oyasi faqat nazariy konsepsiya sifatida qolmay, balki praktik pedagogik faoliyatda to‘g‘ri metodologik yondashuvlar orqali o‘quvchilarning axloqiy va ma’naviy rivojlanishiga bevosita ta’sir

ko‘rsatadi. Shu nuqtai nazardan, tadqiqot natijalari pedagogik ilm-fan uchun yangi metodologik imkoniyatlarni ochib beradi va Navoiy ijodining zamonaviy ta’lim dasturlarida axloqiy va ma’naviy tarbiyaga tatbiq etish bo’yicha amaliy tavsiyalarni shakllantirishga zamin yaratadi.

Shu bilan birga, tadqiqot Navoiy asarlaridagi axloqiy-ma’naviy mazmunni o‘quv jarayonida samarali tatbiq etish uchun pedagogik yondashuvlarning kombinatsiyalangan tizimi – matnli tahlil, muhokama, dramatizatsiya, shaxsiy refleksiya va loyihaviy faoliyat – muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatdi. Bu yondashuvlar o‘quvchilarda nafaqat bilim, balki shaxsiy-axloqiy qobiliyatlarni shakllantirishga yordam beradi va ularni jamiyatga foydali, mas’uliyatli, ma’naviy barkamol shaxs sifatida rivojlantirishga imkon yaratadi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, Alisher Navoiy asarlarida komil insonning axloqiy va ma’naviy tarbiyasi konsepsiyasi nafaqat adabiy-estetik, balki pedagogik nuqtai nazardan ham yuqori ahamiyatga ega. Tadqiqot davomida Navoiy ijodidagi axloqiy qadriyatlar – halollik, adolat, saxovat, insonparvarlik va vatanparvarlik – tizimli tarzda aniqlanib, ularni zamonaviy pedagogik jarayonlarda tatbiq etish imkoniyatlari ochib berildi. Shu bilan birga, Navoiy asarlaridagi komil inson konsepsiyasi o‘quvchilarda ijtimoiy va shaxsiy mas’uliyatni, ichki intizom va ruhiy barqarorlikni shakllantirishga xizmat qiluvchi samarali pedagogik vosita ekanligi ilmiy jihatdan tasdiqlandi.

Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, Navoiy ijodidagi axloqiy va ma’naviy mazmunni zamonaviy ta’lim dasturlari va pedagogik metodlar bilan uyg‘unlashtirish orqali o‘quvchilarda nafaqat bilim, balki shaxsiy-axloqiy barkamollikni rivojlantirish mumkin. Matnli tahlil, muhokama, dramatizatsiya, shaxsiy refleksiya va loyihaviy faoliyat kabi pedagogik yondashuvlar o‘quvchilarning ma’naviy rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi va ularni jamiyatga foydali, mas’uliyatli va ma’naviy barkamol shaxs sifatida shakllantirishga imkon yaratadi.

Shu tariqa, tadqiqot nafaqat Navoiy ijodini chuqurroq tushunishga xizmat qiladi, balki zamonaviy pedagogik amaliyot uchun muhim metodologik platforma sifatida ham ahamiyat kasb etadi. Ushbu ilmiy xulosalar o‘quv jarayonida axloqiy va ma’naviy tarbiyani yanada samarali tashkil etish, o‘quvchilarda komil inson sifatida shakllanishni rag‘batlantirish va pedagogik tadqiqotlarda yangi yo‘nalishlarni rivojlantirish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Navoiy, A. (2001). Xamsa. Toshkent: Sharq.
2. Navoiy, A. (1994). Mahbub ul-qulub. Toshkent: Fan.
3. Navoiy, A. (1992). Lison ut-Tayr. Toshkent: Akademiya.
4. Olimov, A. (2015). Alisher Navoiy asarlarida axloqiy va ma’naviy qadriyatlar. Toshkent: O‘zbekistondagi pedagogika va adabiyot nashriyoti.
5. Karimov, R. (2018). Komil inson tushunchasi va zamonaviy pedagogika. Toshkent: Pedagogika ilmiy markazi.
6. Perry, J. (2016). Classical Literature and Moral Education. London: Routledge.

7. Thomas, L. (2019). Integrating Ethical Values in Modern Education: Lessons from Literary Heritage. New York: Springer.
8. Karimova, M. (2020). Navoiy ijodida shaxsiy va ijtimoiy mas’uliyat. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
9. Ergashev, D. (2017). Ma’naviy tarbiya va pedagogik yondashuvlar: nazariy va amaliy aspektlar. Toshkent: Pedagogika.
10. Ismoilov, F. (2016). Adabiy meros va axloqiy tarbiya: Navoiy misolida. Toshkent: Fan va Ta’lim.